

Metropolitane Landbouw in 16 punten

Transitiemonitoring bij TransForum 2010

Dutch Research Institute for Transitions - Erasmus Universiteit Rotterdam

DRIFT, EUR (Woudesteijn), Burgemeester Oudlaan 50, M-gebouw, 5e verdieping, Postbus 1738 DR, Rotterdam
T: 010-40 88 775, F: 010- 40 89 039, W: www.drift.eur.nl

*Julia Wittmayer, Henk Diepenmaat,
Sander Mager, Karin Andeweg
Augustus 2010*

Inhoud

Samenvatting	5
1. Introductie	7
1.1. Aanleiding	7
1.2. Transitie monitoring	9
1.3. Aanpak in dit rapport	10
1.4. Opbouw rapportage	12
2. Discussiëren over Metropolitane Landbouw.....	13
3. Aspecten van Metropolitane Landbouw	15
4. Metropolitane Landbouw als richting	27
Referenties	31
Bijlage A - Schriftelijke bronnen	34
Bijlage B - Interviews	34
Tekstbox 1: Intentionele verbetering in maatschappelijk perspectief.....	8
Tekstbox 2: Definities van Metropolitane Landbouw	13
Figuur 1: Verbeterperspectief.....	8
Figuur 2: Intentionele logica vereist wil en weg.....	8
Figuur 3: Multi-actor perspectief.....	8
Figuur 4: De twee drieluiken in samenhang.....	9

Samenvatting

Dit rapport bundelt de resultaten van een samenwerking tussen KSI en Actors Procesmanagement BV (projecten Transitie monitoring en Multi-actor procesmanagement). Het betreft een verkenning die bijdraagt aan het duidelijker maken van de positie en relevantie van de visie Metropolitane Landbouw in de maatschappelijke discussie in Nederland.

Door middel van interviews en schriftelijk bronmateriaal is Metropolitane Landbouw langs 16 aspecten inhoudelijk verrijkt. Deze aspecten zijn beleid, kennis, ruimte, economische positie van de landbouw, sector, randvoorwaarden, maatschappelijke positie van de landbouw, “boer zijn”, economisch denkpatroon/klimaat, samenwerkingsverbanden, milieu, voedselvoorziening, vormen van landbouw, duurzaamheid, tijd, natuurlijke hulpbronnen.

Metropolitane Landbouw streeft veranderingen in de structuur, cultuur en werkwijze van het huidige landbouwsysteem aan, en kan ook daarom als een transitievisie beschreven worden. Ze geeft een duurzame richting aan veranderingen in de landbouwsector en verbindt de projecten van TransForum aan een maatschappelijke meerwaarde.

De aanbevelingen voor het laatste half jaar van het bestaan van TransForum zijn als volgt:

- Zet de visie Metropolitane Landbouw wervend neer, en versterk de maatschappelijke basis door in discussie te gaan met stakeholders
- Laat stakeholders de manier van kijken en denken van Metropolitane Landbouw beleven. Geef hen, als het ware, een bril waardoor hun waarneming een nieuwe kleur krijgt, en hun handelen in de toekomst mede gericht kan worden.

1. Introductie

1.1. Aanleiding

TransForum is een van 6 innovatieprogramma's¹, die deelnemen aan het kennisproject 'PIZZA'. Doel van dit kennisproject is het ontwikkelen van een raamwerk voor transitie monitoring in een uitwisseling van praktijk en theorie. Het raamwerk wordt zowel in de praktijk getoetst door de bijdrage van de zes programma's aan een transitie² te monitoren als ook door leerervaringen theoretisch verder ontwikkeld. Dit rapport bevat enerzijds de uitkomsten van de vierde ronde transitie monitoring van TransForum op basis van de meest actuele versie van het transitie monitoringsraamwerk zoals dat is ontwikkeld door KSI/DRIFT (Diepenmaat & Taanman 2009). Tevens bereid het een weergave van de visie Metropolitane Landbouw voor als onderdeel van het project Multi-actor procesmanagement.

Uit de laatste twee transitie monitoringsrapporten (Wittmayer et al. 2009, 2010)³ als ook uit transitie monitoringsactiviteiten in andere programma's (Wittmayer, Bressers & Diepenmaat 2009) blijkt dat de grootste verbeterpunten voor maatschappelijke innovatieprogramma's liggen bij het ontwikkelen van (gedeelde) maatschappelijke richting. Begrippen die hierbij vaak gehanteerd worden zijn "visie" (visie richt zich veelal op een toekomstbeeld) en "maatschappelijk perspectief" (voor een toelichting van het perspectiefbegrip zie tekstbox 1).

Dit vierde rapport focust op maatschappelijk niveau en verkent de kenmerken van de visie 'Metropolitane Landbouw'. Dit om verder invulling te kunnen geven aan deze duurzame richting voor de Nederlandse landbouw in de vorm van een maatschappelijk perspectief, zodat deze ook na afronding van TransForum gebruikt kan worden om de transitie naar een krachtige en meer duurzame landbouw te sturen.

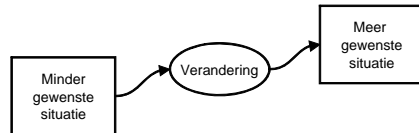
---

¹ De zes innovatieprogramma's zijn: PSIBouw, Leven met Water, Transumo, Delft Cluster, TransForum en Ruimte voor Geo-Informatie

² Een transitie is " een ingrijpend proces van verandering van structuur, cultuur en werkwijze" (Rotmans 2010) van een regio of van een maatschappelijk systeem. Dit rapport gaat niet in op de theoretische onderbouwing van transities. De geïnteresseerde lezer vindt meer informatie in bvb. Rotmans (2003, 2005, 2010), Loorbach (2007)

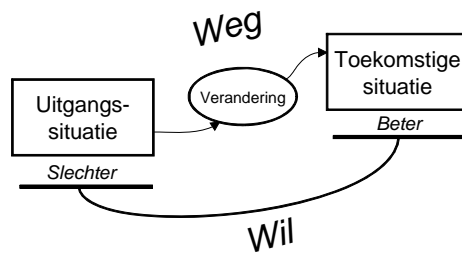
³ De eerste ronde werd gedaan door Pepik Henneman (zie Henneman 2007).

Intentionele verbetering in maatschappelijk perspectief (Diepenmaat 1997, 2009a, 2009b, forthcoming). Ieder perspectief, zo ook een verbeterperspectief bestaat uit dezelfde drie onderdelen: een uitgangssituatie in het heden, een veranderproces en een resulterende situatie in de toekomst. Maar verbeteringen voegen aan veranderperspectief een normatief element toe. De bezitter van het verbeterperspectief *vindt* er iets van. Hier treedt dus de actor op het toneel. Een *minder* gewenste uitgangssituatie verandert - vaak door ingrijpen - in een *meer* gewenste resulterende situatie, althans vanuit het standpunt van deze actor (zie figuur: het hoogteverschil tussen links en rechts suggereert de verbetering).

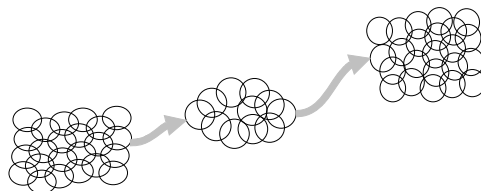
Figuur 1: Verbeterperspectief

Simultaan met het ontwikkelen van een verbeterperspectief ontstaat bij de drager van dit perspectief een *intentionele logica*: een drang tot verbeteren die het verbeterperspectief steeds aantrekkelijker, en uiteindelijk zelfrealiserend maakt. Deze intentionele logica werkt als volgt. Het *verschil* tussen de minder gewenste uitgangssituatie en de meer gewenste resulterende situatie veroorzaakt bij de bezitter van het perspectief een spanning, potentie, drang, een *wil*. De *verandering* beschrijft voor hem een route, een begaanbare *weg*. Zodra er sprake is van afdoende wil én een afdoende begaanbare weg (zie figuur hieronder), gaat de actor onderweg. De actor zal stappen nemen die het verbeterperspectief ook daadwerkelijk realiseren, en de verbetering trachten te verzilveren¹.

Figuur 2 : Intentionele logica vereist wil én weg

Ook in complexe situaties gaat bovenstaand verhaal onverkort op. Het cruciale verschil is dat het Multi-actor verbeterperspectief betreft (zie hieronder). Dit houdt concreet in dat iedere partij zijn eigen perspectief heeft, en dat daarbovenop ook samengestelde noties van identiteit ontstaan (collectief actorschap). Vergelijk dit met een voetbalteam, waarin eenieder zijn eigen doelen heeft, maar er ook een gezamenlijke identiteit en activiteit bestaat. Houdt een Multi-actor perspectief ook uitdrukkelijk rekening met de actoren eromheen (ook toekomstige generaties), dan is sprake van een duurzaamheidsnotie, en een *maatschappelijk perspectief*.

Figuur 3: Multi-actor perspectief (cirkel = actor)

Tekstbox 1: Intentionele verbetering in maatschappelijk perspectief

1.2. Transitie monitoring

Dit onderzoek is gebaseerd op het transitie monitorings raamwerk zoals het in januari 2009 door Diepenmaat & Taanman is beschreven. Hieronder wordt de basis van het raamwerk en zijn toepassing op TransForum toegelicht.

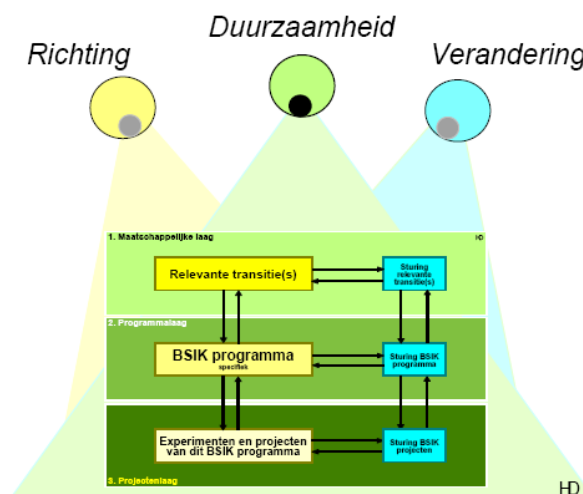
Als u meer over de methode transitie monitoring wil weten, dan wordt u naar het raamwerkrapport verwezen.

Het raamwerk zelf is gebaseerd op twee drielijken, die in onderling samenhang staan (zie figuur 4). Het eerste drieliek, *Lagen*, kan worden onderverdeeld in 'Project', 'Programma' en 'Maatschappij'. Het is op de veronderstelling gebaseerd, dat projecten aan programmadoelstellingen bijdragen, die een impact op maatschappelijk niveau hebben. Uit deze veronderstelling hebben Diepenmaat & Taanman (2009) de volgende stuurheuristiek voor dit drieliek ontwikkeld:

Projecten realiseren programmadoelstellingen die daadwerkelijk maatschappelijke meerwaarde opleveren.

Het drieliek *Blikken* onderscheidt tussen de drie dimensies 'Richting', 'Verandering' en 'Duurzaamheid'. De veronderstelling is dat richting het lange termijn kader geeft voor veranderingen. Duurzaamheid is het maatschappelijke kwaliteitscriterium. De hieruit volgende stuurheuristiek is dan ook:

Veranderingen vinden plaats binnen Richtingen die Duurzaam zijn

Figuur 4: De twee drielijken in samenhang (Bron: Diepenmaat & Taanman 2009: 47)

1.3. Aanpak in dit rapport

Gerelateerd aan dit raamwerk focust dit rapport binnen het drieluik *Lagen* vooral op de maatschappelijke laag, op de visie die TransForum voor de hele sector schetst. Deze visie is onderdeel van de dimensie 'Richting' binnen het drieluik *Blikken*.

Deze focus resulteerde uit eerdere transitie-monitoringsactiviteiten, bevindingen bij andere innovatieprogramma's en in overleg met het programmamanagement van TransForum. In het derde monitoringrapport (Wittmayer et al. 2010) wordt de visie 'Metropolitane Landbouw' onder behulp van veertien aspecten beschreven en met andere visies in het maatschappelijke veld vergeleken. Een van de aanbevelingen was om de visie inhoudelijk steviger neer te zetten met name door het expliciet maken van de impliciete kennis van de TransForum medewerkers. Deze inhoudelijke verrijking kan vervolgens de basis van een wervende formulering van de visie zijn.

In een eerste stap werd daarom een lijst van aspecten opgesteld aan de hand van welke de visie inhoudelijk verrijkt zou worden. Voor het samenstellen van deze lijst zijn verschillende bronnen geraadpleegd. Naast de 10 dimensies van een transitievisie uit het tweede transitie-monitoringsrapport (Wittmayer et al. 2009), zijn ook de 14 vergelijkende aspecten uit het derde transitie-monitoringsrapport (Wittmayer et al. 2010) en vraagstukken uit het business plan van TransForum (Stichting InnovatieNetwerk Transitie Duurzame Landbouw 2003) gebruikt. Bij een vergelijking van de elementen zijn dubbelingen er uitgehaald en vergelijkbare dingen gekoppeld (bijv. 'multi-actor samenstelling' en 'samenwerkingsverbanden'). Voor TransForum belangrijke aspecten zijn benadrukt (bijv. voedselvoorziening).

De aspecten zijn als brede categorieën op te vatten en zijn tegelijkertijd niet allesomvattend. Ze kunnen op verschillende, ambivalente wijze worden geïnterpreteerd, en sluiten elkaar niet uit. En toch is een ieder belangrijk en heeft toegevoegde waarde bij het inhoudelijk verrijken van 'Metropolitane Landbouw'. Hieronder een korte toelichting op de afzonderlijke aspecten zoals deze in dit rapport gebruikt zijn:

- 1 Beleid:** Dit aspect gaat over beleid op verschillende schaalniveaus (bijv. nationaal, internationaal), van verschillende instituties (bijv. WTO, EU, LNV) en op verschillend gebied (bijv. innovatiebeleid). Het houdt ook de manieren van beleidsuitvoering in.
- 2 Kennis:** Dit aspect gaat in op de manier van kennis verwerven. De manier waarop dat gebeurt en door wie en de positie ervan.

3 Ruimte:	Dit aspect gaat in op verschillende functies van ruimte, op de geografische component en verschillende schalen (bijv. lokale, regionale, mondiale ruimte). Ook de verhouding van de verschillende rollen van de ruimte (bijv. stad, land) met elkaar.
4 Economische positie van de landbouw:	Dit aspect gaat in op de inbedding in de markt op verschillende schaalniveaus (bijv. regionaal, globaal), alsmede op afhankelijkheden en manieren van financiering.
5 Sector:	Dit aspect gaat in op de relatie tussen afzonderlijke sectoren en binnen de landbouwsector en gedeeltelijk ook met de samenleving. Op dit laatste wordt in detail onder aspect 7 ingegaan.
6 Randvoorwaarden:	Dit aspect gaat in op de exogene randvoorwaarden met welke Metropolitane Landbouw te maken krijgt (bijv. economische crisissen, demografie)
7 Maatschappelijke positie van de landbouw:	Dit aspect gaat in op de relatie tussen landbouw en maatschappij. Daar horen de eisen en behoeften van de maatschappij aan de landbouw bij, maar ook omgedraaid, van de landbouw aan de maatschappij.
8 “Boer zijn”:	Dit aspect gaat in op de rol en het leven van de boer binnen Metropolitane Landbouw. Wat is zijn identiteit en welke activiteiten voert hij/zij uit.
9 Economisch denkpatroon/ klimaat:	Dit aspect gaat in op de manieren waarop waarde gecreëerd wordt, op de drijfveren en de expliciete of veronderstelde economische denkpatronen
10 Samenwerkingsverbanden:	Dit aspect gaat in op de verschillende partijen en op de manieren van samenwerking tussen hun.
11 Milieu:	Dit aspect gaat in op de milieuaspecten die bij landbouw komen kijken.
12 Voedselvoorziening:	Dit aspect gaat in op de manier en kwaliteit van voedselproductie, alsmede de prijs en het volumen.
13 Vormen van landbouw:	Dit aspect gaat in op de verschillende vormen van landbouw en de producten en diensten welke onderdeel van Metropolitane Landbouw zijn.
14 Duurzaamheid:	Dit aspect gaat in op het concept duurzaamheid en hoe Metropolitane Landbouw daaraan invulling geeft.
15 Tijd:	Dit aspect gaat in op de tijd die nodig is om Metropolitane Landbouw te realiseren.
16 Natuurlijke hulpbronnen:	Dit aspect gaan in op natuurlijke hulpbronnen, zoals water en zon.

De onderliggende onderzoeksvraag is dan ook hoe Metropolitane Landbouw ten opzichte van de 16 aspecten gepositioneerd wordt. Voor de invulling van deze vraag worden naast een aantal schriftelijke bronnen (vooral verschillende documenten over Metropolitane Landbouw – zie bijlage A) ook interviews met 8 TransForum medewerkers (voor een overzicht zie bijlage B) afgenomen⁴. Naast de invulling van de onderzoeksvraag die tot het verrijken en inhoudelijk scherper neerzetten van de visie ‘Metropolitane Landbouw’ bijdraagt heeft

---

⁴ Tijdens de interviews zijn aantekeningen gemaakt.

deze benadering nog een ander voordeel. Door het interview wordt er voor de medewerkers van TransForum een moment van reflectie ingebouwd en zij tot nadenken aangezet. Ook uit werk met andere innovatieprogramma's⁵ blijkt, dat deze momenten als waardevol geacht worden en tot het bewust maken van de gezamenlijke richting vooral in de laatste fasen van het programma bijdragen.

Naar het verzamelen van de data begon de analyse waarbij onderdelen van de 'grounded theory' methode zijn toegepast (zie Bernard 2006: 492-505). Dat wil zeggen dat zowel de documenten over Metropolitane Landbouw als ook de interview aantekeningen gelezen zijn en bij een referentie naar een van de aspecten hiervoor een code verstrekt werd. De data binnen de aspecten zijn vervolgens geclusterd, vergeleken en relaties aangewezen. In een laatste stap werd voor elk aspect een feitelijke beschrijving gemaakt. Daarnaast zijn ook nog 3 andere aspecten gecodeerd, op welke in hoofdstuk 2 nader wordt ingegaan. Het betreft de inhoudelijke definitie en essentiële punten van Metropolitane Landbouw, de conceptuele definitie, de term zelf en de redenen waarom men voor Metropolitane Landbouw zou kiezen.

1.4. Opbouw rapportage

Na deze introductie volgt in hoofdstuk 2 een korte beschrijving van wat Metropolitane Landbouw voor de medewerkers van TransForum inhoudt. Hier worden algemene opmerkingen ten opzichte van de visie weergegeven, zo wordt ingegaan op de term zelf, de conceptuele definitie, de inhoudelijke definitie en essentiële punten alsmede de redenen voor Metropolitane Landbouw.

In hoofdstuk 3 volgt de invulling van de 16 aspecten met data voortkomend uit interviews en documenten. Er wordt beschreven hoe Metropolitane Landbouw zich ten opzichte van elk aspect positioneert.

Afsluitend wordt in hoofdstuk 4 Metropolitane Landbouw als transitievisie beschouwt.

---

⁵ Dit bleek tijdens de zelfevaluatie van het Transitieprogramma in de langdurende zorg (TPLZ), waarbij de hoofdauteur ook betrokken was.

2. Discussiëren over Metropolitane Landbouw

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de betekenis van ‘Metropolitane Landbouw’ voor de medewerkers van TransForum. Dit wordt gedaan langs verschillende vraagstukken. Zo wordt ingegaan op de term zelf, de conceptuele als ook de inhoudelijke definitie en essentiële inhoudelijke punten. Ook de redenen, genoemd door TransForum medewerkers, om aan Metropolitane Landbouw te doen worden genoemd.

De term zelf, zo vinden TransForum medewerkers, zou krachtiger kunnen zijn. Om het voor meer doelgroepen interessant te maken, werd tussendoor geëxperimenteerd met de benoeming “Duurzame Delta Landbouw”. Men kwam toch terug op Metropolitane Landbouw, ook omdat dit begrip en waar het voor staat door het International Advisory Board snel enthousiast opgepikt werd. De idee achter Metropolitane Landbouw was er niet vanaf het begin. TransForum is haar zoektocht gestart zonder expliciete visie, als een transformatief programma (Taanman, 2010 forthcoming). De experimenten zelf zijn gestart om ervan te leren en gaandeweg een visie te ontwikkelen. Metropolitane Landbouw ontstond dus naar aanleiding van casuïstiek.

- Metropolitane Landbouw is het verbinden van voedselproductie aan andere functies van het stedelijk gebied.
- Metropolitane Landbouw is een pallet van activiteiten die inspelen op de behoeften van de stedelijke klant en als totaal de duurzaamheidwinst maken.
- Metropolitane Landbouw is een visie op duurzame landbouw in Delta’s.
- Metropolitane Landbouw is de verbinding van de landbouw en het dichtbevolkt gebied om aan positieve ontwikkeling van het hele gebied op verschillende aspecten bij te dragen.
- Metropolitane Landbouw betekent het inspelen op de vraag vanuit de metropool en het ontwikkelen van nieuwe (duurzame ontwikkeling) businessmodellen waarbij investeringen in productie/verwerking terugverdiend kan worden door gezamenlijk naar een duurzaam concept te werken, waarbij in een vroeg stadium bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak gecreëerd wordt.
- Metropolitane Landbouw is tussen stadslandbouw en industriële landbouw in. Het verbindt de sociale waarde van stadslandbouw (sociale effectiviteit) en de efficiëntie van industriële landbouw.

Tekstbox 2: Definities van Metropolitane Landbouw

Metropolitane Landbouw dat is zowel een visie als een dagelijkse praktijk – en deze twee sluiten elkaar niet uit blijkt uit de interviews met de medewerkers. Metropolitane Landbouw wordt zowel begrepen als een *externe referentie* (‘inspirerend denkbeeld’, ‘leidraad die positieve ontwikkelingsrichting geeft’) als ook als *externe praktijken* (‘inspelen of gaande ontwikkelingen’; pallet van

activiteiten, de verbindingen zijn er al; komt voort uit casuïstiek). Met voortschrijdend inzicht gaat het bij Metropolitan Landbouw vooral om een *interne houding* (“manier van kijken naar”, “manier van denken over”, “manier van benaderen”). In een poging om Metropolitan Landbouw kort te definiëren, komen de TransForum medewerkers met suggesties aangegeven in Tekstbox 2.

Bij Metropolitan Landbouw gaat het vooral over de verbindingen van de stedelijke ontwikkeling en de ontwikkeling van de landbouw. Verbindingen leggen is het belangrijkste aspect: verbindingen tussen de deelsectoren van de landbouw, van de landbouw met andere sectoren, met duurzaamheid (het nastreven van de 3p) en met het stedelijke veld. Deze verbindingen kunnen verschillende uiteenlopende vormen aannemen (qua samenwerkende partijen, landbouwvormen etc.) en dienen in hun geheel een duurzame ontwikkeling van de samenleving. Door deze verbindingen kijken landbouw en stad naar elkaar, niet als bedreiging, maar op zoek naar de toegevoegde waarde. Verbindingen worden gelegd doordat verschillende partijen samen zoeken naar de waarden die ze delen en die hun samenwerking toevoegt. De vormen van landbouw vinden plaats binnen een grootstedelijke omgeving: gebruik makend van de kwaliteiten en karakteristieken en gericht op de behoeften ervan.

Metropolitan Landbouw is volgens de TransForum medewerkers de enige manier om in de Nederlandse context tot een duurzame ontwikkeling van de agrosector te komen. Metropolitan Landbouw waarborgt alle 3p-waarden. Door landbouw binnen de metropolitan regio te houden wordt de stedeling met het land verbonden, stijgt zijn kennis over manieren en methoden van voedselproductie en kan hij dat normatief kader ervan mede vorm geven en toezien. Zo vindt ook geen afwenteling plaats naar elders. Op Metropolitan Landbouw kan de Nederlander trots zijn. Hij leeft niet alleen in de metropolitan regio met de meest geavanceerde complexe agrostructuur en -kennis, maar deze wordt ook aan het doeleinde van duurzame ontwikkeling gekoppeld.

3. Aspecten van Metropolitane Landbouw

Dit hoofdstuk beschrijft hoe Metropolitane Landbouw zich ten opzicht van de 16 aspecten verhoudt en schetst daarmee een breed toekomstbeeld van de Metropolitane Landbouw. In tekstboxen worden of voorbeelden of citaten uit de interviews gegeven, deze hebben een redactionele slag voor de verbeterde leesbaarheid ervaren.

1 Beleid

Van gescheiden beleidsterreinen ..... naar samenwerking
 Van generiek beleid ..... naar gebiedsgericht casuïstiek
 Van belemmeringen op nationaal niveau ..... naar kansen bij gemeenten en EU
 Van subsidie ..... naar participatie in een publiek-privaat investeringsfonds

Metropolitane Landbouw heeft de potentie om in toekomst de integrale visie van overheden op de landbouw te zijn. Het beleid kent verschillende vormen, zoals campagnes om het publiek te sensibiliseren, bevordering van niche-experimenten om olievlekkenwerking te starten, het maken van uitzonderingsposities voor experimenten naar nauwkeurig onderzoek op mogelijke averechtse werking en het stellen van minimumnormen door middel van convenanten. Met deze vormen wordt proactief omgegaan en kwaliteitsnormen steeds verhoogd. De overheid investeert gezamenlijk met andere maatschappelijke partijen in de landbouwsector door een investeringsfonds op te richten. De eisen voor kapitaal vanuit dit fonds is gebonden aan een business plan ter realisering van de 3p-waarden.

VOORBEELD

Het experiment 'Green Care' werkt nu op het snijvlak van de beleidsterreinen zorg en landbouw.

Binnen Metropolitane Landbouw werken instituties samen aan integraal ruimtebeleid en regelgeving. De vraag van het wat en het waar worden verbonden en met duurzaamheidsoogmerk ingevuld. Naar vragen rond voedselproductie binnen industrieterreinen kijken taskforces van het Ministerie van Economische Zaken, VROM en LNV gezamenlijk. Net als om vragen rond zorglandbouw waar het Ministerie van VWS samenwerkt met LNV. Beleid is gebiedsgericht en gebiedsspecifiek wat inhoudt dat de bijzonderheden van elk gebied apart bezien worden. Dit leidt tot specifieke toegepaste regelgeving op gebiedsniveau waarop men op nieuwe manieren toezicht houdt.

Metropolitane Landbouw ziet de landbouwsector als mondiale activiteit maar zegt weinig over de rol van de WTO. Van belang zijn het Europese en het gemeentelijk niveau. Het houdt rekening met de grote regionale verschillen op

Europees niveau. Het platteland in Nederland is toch iets heel anders dan het platteland in Polen. De metropolitane regio's lopen voorop met het integreren van verschillende beleidsterreinen en het nationaal niveau volgt deze ontwikkeling.

2 Kennis

Van gescheiden kennisinstituten..... naar verbinding van praktijk en wetenschap
 Van disciplinaire kennis ..... naar interdisciplinaire kennis
 Van mode 1 kennis ..... naar mode 2 kennis

Metropolitane Landbouw is een strategie om het zogenoemde 'wicked problem' van duurzaamheid te managen (Batie 2008, Peterson 2009). Wicked problems zijn normatieve vraagstukken waar *de* oplossing niet bestaat. Het gaat daarom ook minder om het oplossen ervan als om het managen en beheren. Hiervoor is specifieke kennis nodig. Metropolitane Landbouw verbindt en integreert de kennis van verschillende disciplines, of nu technologische, sociaalwetenschappelijke of economische kennis. Verschillende disciplines werken samen met elkaar aan deze normatieve vragen, zo bijv. de industriële ecologen, de stedenbouwkundigen en de landschapsarchitecten. Het wordt voortgebouwd op de specifieke geavanceerde Nederlandse agrokennis en deze verbonden met nieuwe inzichten, zoals bijv. Cradle 2 Cradle en verandermanagement.

CITAAT

“Het gaat over “intelligent vooruit
 struikelen”: je moet durven vallen om te
 kunnen leren.”

Kennis wordt overal opgedaan en wetenschappelijke kennis (mode 1) blijft een belangrijke inspiratiebron, maar niet de enige. Mode 2-kennis wordt gegenereerd in een toegepaste context, door verschillende meestal samenwerkende actoren en is transdisciplinair. Deze kennis heeft een sociale verantwoordbaarheid en is reflexief (zie Regeer 2009).

3 Ruimte

Van platteland en stad ..... naar een metropolitane regio
 Van concurrerende ruimteclaims ..... naar vruchtbare co-existentie
 Van onwetendheid ..... naar samenwerking tussen stad en land

Een metropool is een regio met een straal van 300 km, gelegen aan een delta. Er zijn rond 180 metropolitane regio's op onze aarde waarvan 35 superregio's

zijn (zie ook Xplorelab et al. 2009). Binnen een metropolitane superregio wonen meer dan 50 miljoen mensen en wordt meer dan 50% van het land voor landbouw gebruikt. Er is dan sprake van een hoge druk maar zelfvoorziening is mogelijk. Dat zijn de regio's waarbinnen Metropolitane Landbouw beoefend wordt. De ABC-regio (Amsterdam, Brussel, Cologne), is een van deze regio's. De experimenten van TransForum vinden plaats op een straal tussen 0.01 en 30 km (Xplorelab et al. 2009).

Binnen de metropool vindt het gros van de voedselproductie plaats, maar alleen degene die bijdraagt aan een duurzame ontwikkeling. Verbindingen tussen stad en landbouw zijn inspiratiebronnen voor winstgevende innovaties

die het milieu respecteren en welzijn van mens en dier verbeteren. Op basis van het grondgebied van de metropool wordt besloten waar welke functie het handigst gevestigd is. De functies lopen uiteen van onder ander wonen en leven, voedselproductie (akkerbouw, agroparken, weien), industriële bedrijvigheid, recreatie en toerisme in een mooi landschap. Door slimme verbindingen (bijv. veehouderij op industrieterreinen) zijn er geen ruimtelijke afwentelingen, minder druk op het grondoppervlak en een veranderde machtsverhouding in de niet-fysieke ruimte, de keten.

Buiten de metropool, vindt grootschalige, grondgebonden landbouw plaats. Dat zijn dan of minder dichtbevolkte gebieden zoals het oosten van Duitsland en Polen of gebieden waar op basis van het klimaat of de bodemkwaliteit geen of minder landbouw mogelijk is. Het achterland is vooral de bron van ruwe producten (ook van natuurlijke hulpbronnen), die aan de standards en eisen van de metropool voldoen en daar verwerkt werden. Maar ook van bulkproducten, zoals veevoer.

CITAAT
 "Metropolitaan gebied: Dat zijn de eilanden van licht als je een satellietbeeld van Europa bekijkt."

4 Economische positie van de landbouw

- Van winstoogmerk.....naar duurzaamheidsoogmerk
- Van subsidie.....naar business case
- Van afhankelijke in de keten ..... naar partner in de keten

Binnen Metropolitane Landbouw is het oogmerk op duurzaamheid, waarvan winst voor de marktpartijen een onderdeel is. Winst wordt gerealiseerd door nieuwe waardecreatiemodellen waarin het verbinden van stad en land centraal staat. De financiering van innovaties in de sector is gestoeld op een publiek-privaat investeringsfonds. Deze investeert op basis

CITAAT
 "Robuust maken van voedselvoorziening betekent voor grootstedelijke omgevingen niet zelfvoorziening maar meer controle daarover"

van duurzame business cases en omzeilt daarmee de twijfels van banken aan de kredietwaardigheid van midden en kleinbedrijven.

Metropolitane Landbouw is ingebed in een globale markt, en het worden zowel kennis als producten geëxporteerd. Voedselproductie, ook grootschalige intensieve veehouderij (via strategie van duurzame intensivering), blijft onderdeel van de metropool. Daardoor worden productievolumen, kwaliteit, duurzaamheid (sociale effectiviteit, milieunormen en efficiëntie) en andere maatschappelijke eisen gewaarborgd. Voor sommige productievormen is geen ruimte en ook geen animo, omdat deze geen duurzame verbinding van stad en land weergeven. Zelfvoorziening is geen doel op zich, wel controle erover.

Onder Metropolitane Landbouw vallen ook veel verschillende inrichtingen van de keten. De macht in de voedselketen verschuift steeds meer van de supermarkten naar de producent, dat maakt kwaliteit en duurzaamheid mogelijk.

5 Sector

Van verzuilde sectoren en deelsectoren ..... naar samenwerking
Van afvalstof.....naar grondstof

Metropolitane Landbouw verbindt niet alleen de deelsectoren binnen de landbouwsector maar ook de landbouwsector met andere sectoren. Het doel en het uitgangspunt van deze verbindingen is de gezamenlijke waardecreatie (shared value development) die leidt tot een duurzame ontwikkeling van stad en land. Door de landbouwsector te verbinden met andere sectoren wordt slim gebruik gemaakt van de karakteristieken van de metropolitane omgeving, zoals infrastructuur en logistieke stromen. Uit deze verbindingen kunnen nieuwe landbouwservices ontstaan, zoals afvalverwerking (waste management) en energieproductie. Afvalstoffen van de ene sector of bedrijf (CO₂, restwarmte, slachtafval) is waardevolle grondstof voor de ander. Een andere verbinding die inspeelt op de nabijheid van landbouw en stad is de zorgboerderij, waar professionele zorgverlening met de landbouw verbonden is. Ook binnen de landbouw zijn de deelsectoren op verschillende manieren gecombineerd. Deze samenwerking behoeft attentie en tijd, de sector staat namelijk volgens Geels et al. (2008) bekend voor zijn stapsgewijze in plaats van radicale veranderingen.

VOORBEELD

Binnen het experiment 'Nieuw Gemengd Bedrijf' werken een varkenshouder, een kippenhouder en een bio-energiebedrijf samen. De verbinding tussen zorg, onderwijs en landbouw wordt binnen het experiment 'Green Care' gelegd.

6 Randvoorwaarden (exogeen)

Van afhankelijke landbouw ..... naar ondernemende landbouw

Van focus op problemen ..... naar focus op kansen

Er zijn randvoorwaarden die ook voor Metropolitane Landbouw belangrijk zijn. Zo groeit de wereldbevolking en komt het tot een daarmee gepaard gaande verstedelijking. Er wordt er op de kracht van de stedelijke omgeving gezet. Daarmee zijn logistieke knooppunten, sterke netwerken, trendsettende consumenten, specifieke kennis, geconcentreerde koopkracht en een grote en kwalitatief diverse voedselbehoefte bedoelt. Er moet met de huidige en ook met toekomstige economische crisis omgegaan worden, welke in een steeds complexere en nauwer verbonden maatschappij niet meer te voorspellen zijn. Daarnaast is er ook een ecologische crisis gaande, het klimaatprobleem manifesteert zich.

CITAAT

“Slimme dingen op andere manieren gaan doen”

De landbouw speelt in op wat er om hem heen gebeurt, en wacht niet af, dat andere de problemen of uitdagingen oplossen of de kansen bieden. Ondernemerschap wordt de belangrijkste competentie voor succesvolle boeren. Kritiek wordt omgebogen tot ontwerpeisen voor nieuwe waardecreatiemodellen.

7 Maatschappelijke positie van de landbouw

Van met de rug naar elkaar staan ..... naar verbinding van stad en land

Van romantisch beeld van de landbouw ..... naar transparantie

Van kiezen met het stembiljet..... naar ook kiezen aan het schap

Van bemoeizucht..... naar constructieve kritiek

Metropolitane Landbouw voorziet in de maatschappelijke wensen zoals een aantrekkelijk landschap, dierenwelzijn, zorg, onderwijs, voedselproductie en duurzame ontwikkeling. De samenwerking van landbouw en maatschappij is de voorwaarde voor het ontplooiën van nieuwe bedrijvigheid, welke voortkomt uit het inspelen op de stedelijke samenleving in al zijn diversiteit. De verbinding maakt wederzijdse acceptatie en waardering mogelijk, zo wordt op de ene kant geleerd over de eisen en behoeften en op de andere over de productiemethoden.

VOORBEELD

Binnen het experiment ‘Het Gulden Ei’ is een stal ontwikkeld waarin bezoekers welkom zijn. De samenwerking met alle belanghebbenden vanaf het begin kan weerstand voorkomen, leert het experiment ‘Nieuw Gemengd Bedrijf’.

Door landbouw en stad te verbinden is de keten transparanter en de productie minder anoniem. Stedelingen begrijpen het productieproces inclusief de gebruikte technologie en schaal beter en kunnen scherper toezicht houden en gericht kritiek aanbrenen. Deze kritiek wordt geuit door zowel een open discussie als ook het gericht doen van boodschappen. De landbouw zelf speelt in op de diverse behoeften en eisen van de metropolitane samenleving, door bijv. het aanbieden van zowel goedkoop als ook biologisch geproduceerd vlees.

Met toenemende verstedelijking en metropolisering worden stedelijke denkbeelden op het platteland belangrijk, mede doordat er meer mensen gaan wonen en invloed krijgen. De maatschappij heeft een aantal behoeftes en eisen aan de landbouw en Metropolitane Landbouw speelt daarop in. Zo speelt die in op zowel eisen betreffende milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid (terugdringen van gebruik van antibiotica en verspreiding van dierziektes) als ook op behoeften betreffende de aard, kwaliteit en het volumen van landbouwproducten (vooral voedsel) en de manier van productie (gentechnologie, schaal). Binnen Metropolitane Landbouw gaat de discussie niet over schaal, maar over de inpassing van het bedrijf in het landschap en de 3p-waarden. Opschalen is zolang een optie als er een verbinding tussen consument en producent gehouden kan worden. De discussie gaat dan over efficiëntie en sociale effectiviteit (duurzame intensivering). Door het behouden van grootschalige landbouwbedrijven binnen het metropolitane gebied is meer betrokkenheid en toezicht mogelijk.

8 “Boer zijn”

Van agrarisch producent ..... naar multisectoraal agrarisch ondernemer
 Van voedselproductie..... naar een gevarieerd aanbod van diensten
 Van alleen werkend ..... naar werken in verbanden

Metropolitane Landbouw staat voor het winstgevende verbinden van personen – de boer en de stedeling, de producent en de consument – door het verbinden van de ruimte. De hoofdvoornaamste representant van de geest van Metropolitane Landbouw is de agrarische ondernemer, voortgekomen

De familiegeschiedenis van een Amsterdamse boer, verteld door TransForum

Mijn grootvader was boer omdat hij voedsel voor de familie produceerde. Hij was daar zo goed in, dat hij meer produceerde dan nodig was. Dit maakte het hem mogelijk om de rest te verkopen (landbouwvaardigheden). Mijn vader heeft er een vak van gemaakt en het bedrijf professionaliseert. Aan het einde had hij als agrarisch producent last van zijn onvermogen om van leverancier tot partner in de keten te worden (vaardigheden in leidinggeven, input/output). Ik heb heel erg getwijfeld of ik het bedrijf over moest nemen en eerst een bedrijfskundige opleiding in Nyenrode gedaan. Vanuit daar zag ik de mogelijkheden om rechtstreeks de stedelijke markt in te gaan (monosectorale ondernemersvaardigheden). Bij Metropolitane Landbouw moeten jullie het dan over mijn dochter hebben. Zij is arts-assistent en heeft de verbinding met de stad nog intensiever weten te leggen door een zorgboerderij ervan te maken (multisectorale ondernemersvaardigheden).

uit de agrarische producent door een verandering in denken, waarden en bedrijfsvoering. De boer is ondernemer en manager, die georiënteerd is op de markt en geïntegreerd is in de waardeketen. Hij/zij weet dat de license to produce verdient moet worden. De agrarisch ondernemer is met verschillende vormen van landbouw bezig, zowel in het kader van een gezinsbedrijf als in een industrieel kader. Vooral het inpassen van de laatstgenoemde en het gebruik van technologie in zowel het romantische landbouwbeeld van de stedeling als ook in de waardesystemen van de agrarische producent vergt aandacht.

Naast de nog steeds rendabele voedselproductie verbindt de agrarische ondernemer zijn kennis met de eisen en behoefte van de stad. Daaruit zijn nieuwe diensten geboren en voegt de boer waarde toe op nieuwe gebieden en met nieuwe bondgenoten. Zo verdient hij/zij geld door het professioneel behandelen van bijproducten en gaat de ondernemer actief met zijn klanten in gesprek. De boer is minder op het veld en meer op pad: dynamisch, actief, mensen wervend, vak bijhoudend, ontwikkelingen naar zijn/haar veld vertalend. Voorbeelden zijn dan diensten in de zorg, op het gebied van recreatie, afvalverwerking, energieproductie of landschapsbeheer (zie ook vormen van landbouw). Daaruit volgt ook de samenwerking met verschillende groepen. Ze werken samen met boeren uit andere sectoren (bijv. 'Nieuw Gemengd Bedrijf'), met partners uit de waardeketen (bijv. 'Het Gouden Ei') en met consumenten (bijv. 'Mijn boer/Marqt').

9 Economisch denkpatroon/klimaat

Van winstgedrevenheid..... naar duurzaamheidsprincipes

Van subsidie..... naar business cases met lange termijn terugverdienmodel

Economische handelingen baseren op zowel duurzaamheid als een variëteit aan andere maatschappelijke waarden. Kijken naar alleen duurzaamheid is een niche. Er zijn verbindingen tussen het

hier en nu en het ver weg en later. Verschillende actoren verbinden zich en zetten de 3-p waarden om, daardoor wordt waarde op verschillende vlakken voor alle stakeholders gecreëerd. De veranderingskracht zit in deze duidelijk gedeelde ambitie, waar de wetgeving alleen de minimumnorm voorgeeft. Door de nauwe verbinding tussen producenten en consumenten is er transparantie. De producenten worden verantwoordelijk gehouden voor hun praktijken. De verbinding van boer en stedeling voegt meerwaarde aan de producten zelf toe. Naast de prijs winnen smaak en authenticiteit van streekproducten en een

VOORBEELD

Een groot koffiemarkt onderhoudt een netwerk van 'preferred suppliers' die specifiek en alleen aan hun koffie leveren die op een afgesproken manier aangebouwd is. Dat biedt overzicht en transparantie in de keten. Daarvoor investeert het koffiemarkt in sociale voorzieningen voor de koffieboeren en hun familie.

duurzame productiemethode aan waarde, zowel voor de boer als voor de stedeling.

Deze waardecreatie baseert op businessmodellen, die voor de lange termijn ontworpen zijn. Een gezamenlijk businessplan zet in op een lange termijn terugverdienmodel en verbindt de waarden van de actoren, legt deze vast. Er zijn geen subsidies door de overheid op welke de sector steunt. Investeert wordt in toekomstbestendige plannen via een investeringsfonds met 3p-doelstellingen.

10 Samenwerkingsverbanden

Van concurrentie ..... naar samenwerking

Van separate belangen ..... naar afgestemde belangen

Van weinig samenwerking..... naar nieuwe vormen van publiek-private samenwerking

De samenwerkingsverbanden nemen een bijzondere plek in binnen Metropolitane Landbouw. Het kan ook omschreven worden als gezamenlijke zoektocht naar een duurzame ontwikkeling van de samenleving door samenwerkende partijen. Het gaat om het kijken naar verbindingen met andere partijen op elk schaalniveau.

CITAAT

“Het is net alsof de boer een bril opzet om naar de metropool te kijken, waar ziet hij verbindingen, vragen en aanknopingspunten.”

Kenmerk van Metropolitane Landbouw zijn dan ook de vele nieuwe vormen van samenwerking– tussen producenten onderling, tussen producent en consument, tussen verschillende sectoren en branches, tussen stromen, tussen ketenpartijen, tussen waarden. Er zijn nieuwe vormen van publiek-private samenwerking tussen de zogenoemde KOMBI-partijen: Kennisinstituten, Overheden, Maatschappelijke organisaties, Bedrijven en Intermediairs (of bedrijven die werken aan Innovatie). Uit deze samenwerking komt duurzame ontwikkeling en innovatie voort.

Een cultuur van samenwerking is als het ware het fragiele product van een tijdvergend leerproces. Samenwerking vereist dat stakeholders in een vroeg stadium betrokken worden, en dat ook de zicht van burgers, die weliswaar meestal ongeorganiseerd zijn haar plek krijgt. De partijen kunnen hun impliciete kennis en waarden delen in een sfeer van openheid en vertrouwen. Elementen zoals het denken vanuit de vraag van de stedelijke markt, het commitment van een bedrijf die durft investeren, het koppelen aan een verdienmodel, het management van verwachtingen van partijen aan elkaar en constructieve medewerking door maatschappelijke organisaties zijn beduidend. Een niet te strak eindplaatje is van belang, en een idee over de weg erna toe (geen stappenplan!). Door monitoring en reflectie wint de

samenwerking aan diepgang, dit maakt ook personele continuïteit belangrijk. Deze samenwerking staat en valt met de houding van individuen en is mede afhankelijk van gedreven mensen die hun oogmerk op verbinding hebben gezet.

11 Milieu

Van afvalstof.....naar grondstof
 Van milieuvuilend..... naar duurzaam
 Van kijken naar je eigen land.....naar kijken naar de context

Milieu is als ‘planet’ onderdeel van de 3p-waarden welke als basis voor economische bedrijvigheid in Metropolitane Landbouw gezien worden. Het is een aspect, dat vooral in de maatschappelijke discussie benadrukt wordt. Door de koppeling met andere sectoren werd op het gebied van emissies in lucht en bodem (bijv. ammoniak, CO₂, fosfaten, nitraten) efficiënt samengewerkt en de milieudruk verminderd. Dit kan ook door technologische innovaties (bijv. CO₂-opvang voor stadsverwarming). Door koppeling van bedrijven op hetzelfde terrein worden additionele verkeersbewegingen voorkomen (bijv. ‘Het Gouden Ei’). De achterliggende gedachte is een van een kringloop (vergelijkbaar met het cradle2cradle-principe). Het basismateriaal is beschikbaar en wordt omgezet, daarbij zijn twee momenten van belang, het effectief omgaan met basismateriaal en het effectief omzetten ervan.

CITAAT
 “Als men cyclisch denkt dan komt het niet tot milieuvuiling.”

12 Voedselvoorziening

Van kwantitatief voldoende voedsel..... naar kwalitatief voldoende voedsel
 Van anonieme voedselproductie ..... naar transparante voedselproductie
 Van focus op voedselproductie ..... naar multifunctionaliteit

De voedselproductie is een belangrijke functie van Metropolitane Landbouw, maar niet de enige. De landbouw is in staat om voldoende voedsel tegen een betaalbare prijs te produceren – ook met oog op de groeiende wereldbevolking en de veranderende consumptiepatronen. De grootste deel van het voedsel wordt in de metropool zelf geproduceerd geënt op het principe van duurzame ontwikkeling (om redenen van efficiëntie, milieubelasting, transparantie). Het

CITAAT
 “Voedselvoorziening is maar één, hoewel belangrijke functie van Metropolitane Landbouw.”

voedselproductiesysteem zelf is geglobaliseerd. De metropolitane superregio kan niet volledig zelfvoorzienend zijn, er zijn altijd natuurlijke hulpbronnen en bulkproducten die van elders komen (bijv. het benodigde ruwvoer voor de vleesproductie).

Voedsel wordt voor verschillende doelgroepen op verschillende manieren in voldoende mate (ook met oog op de mondiale schaal van het voedselsysteem) in de gewenste kwaliteit geproduceerd – zowel intensief en grootschalig als extensief en kleinschalig. Door de verbinding en samenwerking van producent en consument is de productie en keten transparanter profiteren beide van een dialoog over productiewijzen en gewenste producten. Mede daardoor kan op veranderingen in consumentenvoorkeuren en consumptiepatronen worden gereageerd. De voedselproductie zelf blijft ook rendabel voor de boer.

13 Vormen van landbouw

Van producten.....naar producten en diensten

Van bijna monofunctioneel.....naar multifunctioneel

Metropolitane Landbouw definieert de relatie van stad en land. Metropolitane Landbouw is vraaggericht. Door de vele behoeften en eisen van de stad zijn er ook veel verschillende vormen van landbouw, die aan deze voldoen.

CITAAT

“Het gaat om veelvormigheid. Het afdekken van een heel bandbreedte van dingen.”

Naast vormen met hoog technologisch karakter zoals agroparks zijn er ook ecologische vormen. Zowel biologisch als intensief, kleinschalig als grootschalig bestaan naast elkaar – in hun samenspel zijn ze onmisbaar deel van Metropolitane Landbouw. Deze multifunctionaliteit op bedrijf- en sectorniveau betekent ook, dat er optimaal gebruik wordt gemaakt van de beschikbare ruimte. Ook wordt er een verbinding geschept tussen de meer stedelijke met niet-grondgebonden landbouw (zoals aquacultuur) en zorglandbouw en de meer landelijke gebieden met grondgebonden landbouw (zoals akkerbouw) binnen de metropolitane regio. De grove onderdeling binnen Metropolitane Landbouw is dan ook in grootschalig industrieel (agroparken) en in kleinschalig en landschapsgebonden (zorglandbouw, natuurbeheer). De randvoorwaarde voor alle vormen is duurzaamheid.

De boer levert meer dan voedsel, mede door samenwerking met andere sectoren. Naast recreatie, toerisme en dagbesteding in een aantrekkelijk landschap met een rijke biodiversiteit (natuurbeheer, groene diensten) zorgt de boer ook voor zorglandbouw en educatie. Energie wordt geproduceerd in samenwerking met energiebedrijven en het land kan ook als opslag voor water gebruikt worden (blauwe diensten).

14 Duurzaamheid

Van afwenteling..... naar duurzaamheid in tijd en ruimte

Van focus op winst en milieu ..... naar focus op integrale duurzaamheid

Van focus op efficiëntie ..... naar focus op sociale effectiviteit en efficiëntie

Metropolitane Landbouw is gericht op duurzame ontwikkeling en niet alleen hier en nu maar ook elders en op de lange termijn. De 3-p waarden (people, planet, profit) geven invulling aan duurzaamheid en moeten gezamenlijk aan bod komen. Bij de samenwerking is de 3-p gedachte leidend en de achterliggende waarden moeten vroeg in de gezamenlijke zoektocht van de KOMBI partijen betrokken worden zodat gezamenlijk invulling gegeven kan worden aan dit normatief vraagstuk. Duurzaamheid is inderdaad ook onderdeel van elk business case en basis voor elke waardepropositie. Aandacht voor de schaal is belangrijk, want wat op macro-niveau duurzaam is moet dat niet ook op micro-niveau zijn (zie bijv. de duurzaamheidsplan van het experiment 'Nieuw Gemengd Bedrijf' in Blonk forthcoming). Daarnaast gaat duurzaamheid verder dan alleen de vermindering van afwenteling, er wordt ook gekeken naar mogelijke kansbenutting door het principe van gezamenlijke waardecreatie (Wittmayer et al. 2010).

CITAAT

“Metropolitane Landbouw is de noodzakelijke voorwaarde voor duurzame ontwikkeling.”

15 Tijd

Van manier van doen ..... naar manier van denken en doen

Praktijken van Metropolitane Landbouw zien we op dit moment al gebeuren, binnen innovatieprogramma's als TransForum en sommige ook zelfstandig. De elementen van Metropolitane Landbouw zijn niet ingewikkeld, het gaat steeds weer over verbindingen, die nu al gelegd kunnen worden. Alleen het zien van en het denken in deze verbindingen eist het opzetten van een andere bril. Dat is meer een adaptief proces waarbij men zijn mindset op 'verbindingen' zet.

CITAAT

“Het is net als de metafoor met de pan vol met kikkers, die langzaam warm wordt. Gaat de sector het zien en vroeg genoeg erop inspelen of gaan ze het boot missen?”

Deze verandering zal volgens een inschatting toch 10-15 jaar duren. Volgens een andere kunnen praktijken van Metropolitane Landbouw over een termijn van 30 jaar op grote schaal uitgerold worden. De langere tijdruimte is ook nodig omdat de sector zelfs langzaam en stapsgewijs verandert (Geels et al. 2008).

En dit kan zonder hulp van het beleid, door het oprichten van een investeringsfonds.

16 Natuurlijke hulpbronnen

Van gebrekkige natuurlijke hulpbronnen..... naar verstevigde natuurlijke hulpbronnen

Metropolitane Landbouw verstevigt natuurlijke hulpbronnen, waaronder regenwoud en fosfaat. Metropolitane Landbouw gaat veel bewuster met deze hulpbronnen om. Innovaties helpen om de druk op schaarse hulpbronnen te verminderen, zo wordt bijv. energie opgewekt door innovaties als de energieproducerende kas en de samenwerking vooral tussen landbouw en energiebedrijven.

CITAAT

“Het gaat niet alleen om het niet uitputten, maar ook om het zien van kansen. Waarom leggen veehouders niet zonnepanelen op hun dak en delen de zo opgewekte energie met hun omgeving?”

4. Metropolitane Landbouw als richting

Deze verkenning draagt bij aan het duidelijker maken van de positie en relevantie van de visie Metropolitane Landbouw in de maatschappelijke discussie in Nederland door het inhoudelijke verrijken zoals dit in het voorafgaande hoofdstuk is gedaan.

Een transitie wordt ook beschreven als een fundamentele verandering in de structuren, culturen en werkwijzen van een maatschappelijk systeem dat de manier verandert waarop dit systeem functioneert (Rotmans 2010). Een transitiescenario (of transitievisie), is volgens Sondeijker (2009) te karakteriseren in zowel de termen van het gevolgde proces om tot een visie te komen als ook de inhoud van de visie.

Al in het tweede transitie-monitoringsrapport (2009) werd de visie Metropolitane Landbouw als transitievisie beschreven, door deze langs enkele criteria te evalueren. Door de inhoudelijke verrijking sinds toen kan er nu nog op een andere manier erna gekeken worden. Hoewel de proces en inhoud criteria van Sondeijker (2009)⁶ niet helemaal van toepassing zijn, kan van Metropolitane Landbouw op basis van de beoogde verandering gezegd worden, dat een transitie op al de drie transitie-categorieën, structuur, cultuur en werkwijze nagestreefd werd en het daarom een transitievisie is.

Als we het moderne agri-food systeem binnen een delta als huidig uitgangspunt nemen, dan is Metropolitane Landbouw een mogelijke volgende stap, waarbij zowel structuren, culturen als werkwijzen van het maatschappelijk systeem veranderen. In wat volgt worden de benodigde veranderingen op alle drie de categorieën toegelicht.

In aanleuning aan Van Raak & De Haan (forthcoming), begrijpen we onder de **structuur** van een maatschappelijk systeem “the physical, economic, legal, financial, organizational and power structures that facilitate and/or constrain behaviour”. Daaronder vallen 6 van de aspecten, namelijk beleid, kennis, ruimte, economische positie van de landbouw, sector en de exogene randvoorwaarden. Binnen deze aspecten zijn de volgende verschuivingen te zien:

---

⁶ Inhoudelijke criteria zijn: lange-termijn benadering, visie op niveau van het maatschappelijk systeem, utopiaans en realistisch karakter, exploratief en normatief van karakter, integreert transitie concepten (multi level, multi pattern en multi phase) en is consistent en coherent.

Proces criteria zijn als volgt: reflectiviteit stimuleren, herkaderen, social learning en een nieuwe gemeenschappelijke kennis basis, verbinden en mobiliseren van koplopers in veranderingsprojecten, internaliseren van het transitie kader in het denken, zien en handelen.

1 Beleid

Van gescheiden beleidsterreinen ..... naar samenwerking
 Van generiek beleid ..... naar gebiedsgericht casuïstiek
 Van belemmeringen op nationaal niveau ..... naar kansen bij gemeenten en EU
 Van subsidie ..... naar participatie in een publiek-privaat investeringsfonds

2 Kennis

Van gescheiden kennisinstellingen ..... naar verbinding van praktijk en wetenschap
 Van disciplinaire kennis ..... naar interdisciplinaire kennis
 Van mode 1 kennis ..... naar mode 2 kennis

3 Ruimte

Van platteland en stad ..... naar een metropolitane regio
 Van concurrerende ruimteclaims ..... naar vruchtbare co-existentie
 Van onwetendheid ..... naar samenwerking tussen stad en land

4 Economische positie van de landbouw

Van winst oogmerk ..... naar duurzaamheidsoogmerk
 Van subsidie ..... naar business case
 Van afhankelijke in de keten ..... naar partner in de keten

5 Sector

Van verzuilde sectoren en deelsectoren ..... naar samenwerking
 Van afvalstof ..... naar grondstof

6 Randvoorwaarden (exogeen)

Van afhankelijke landbouw ..... naar ondernemende landbouw
 Van focus op problemen ..... naar focus op kansen

Onder **cultuur** worden de, door de meerderheid van de actoren gedeelte, waarden, percepties en interpretatieve kaders verstaan (Van Raak & De Haan forthcoming). Hieronder vallen 5 van de aspecten, de maatschappelijke positie van de landbouw, het aspect van 'boer zijn' en het economisch denkpatroon/klimaat. Ook duurzaamheid en tijd zijn cultureel bepaald. De verschuivingen zijn als volgt samen te vatten:

7 Maatschappelijke positie van de landbouw

Van met de rug naar elkaar staan ..... naar verbinding van stad en land
 Van romantisch beeld van de landbouw ..... naar transparantie
 Van kiezen met het stembiljet ..... naar ook kiezen aan het schap
 Van bemoeizucht ..... naar constructieve kritiek

8 "Boer zijn"

Van agrarisch producent ..... naar multisectoraal agrarisch ondernemer
 Van voedselproductie ..... naar een gevarieerd aanbod van diensten
 Van alleen werkend ..... naar werken in verbanden

9 Economisch denkpatroon/klimaat

Van winstgedrevenheid ..... naar duurzaamheidsprincipes
 Van subsidie ..... naar business cases met lange termijn terugverdienmodel

14 Duurzaamheid

Van afwenteling ..... naar duurzaamheid in tijd en ruimte
 Van focus op winst en milieu ..... naar focus op integrale duurzaamheid
 Van focus op efficiëntie ..... naar focus op sociale effectiviteit en efficiëntie

15 Tijd

Van manier van doen ..... naar manier van denken en doen

De laatste dimensie langs welke de verandering van het maatschappelijke systeem van de landbouw beschreven kan worden is **werkwijze**. Daaronder worden de daadwerkelijke en typische activiteiten verstaan die relevant zijn voor het functioneren van de landbouw (Van Raak & De Haan forthcoming). Hieronder vallen de 5 resterende aspecten, de samenwerkingsverbanden, (de omgang met) het milieu en de natuurlijke hulpbronnen, de voedselvoorziening en de vormen van landbouw. De verschuivingen kunnen als volgt samengevat worden:

10 Samenwerkingsverbanden	
Van concurrentie	naar samenwerking
Van separate belangen.....	naar afgestemde belangen
Van weinig samenwerking.....	naar nieuwe vormen van publiek-private samenwerking
11 Milieu	
Van afvalstof	naar grondstof
Van milieuvriendelijk	naar duurzaam
Van kijken op je eigen land	naar kijken naar de context
12 Voedselvoorziening	
Van kwantitatief voldoende voedsel	naar kwalitatief voldoende voedsel
Van anonieme voedselproductie.....	naar transparante voedselproductie
Van focus op voedselproductie.....	naar multifunctionaliteit
13 Vormen van landbouw	
Van producten.....	naar producten en diensten
Van bijna monofunctioneel	naar multifunctioneel
16 Natuurlijke hulpbronnen	
Van gebrekkige natuurlijke hulpbronnen.....	naar verstevigde natuurlijke hulpbronnen

Gezien de kwantiteit en kwaliteit van de verschuivingen betekent het streven naar Metropolitane Landbouw het streven naar een transitie in de landbouw. Deze te ondersteunen en versnellen is opdracht van TransForum. Binnen TransForum is er sprake van een coherent beeld van Metropolitane Landbouw en de inhoudelijke basis is nu stevig.

Gezien vanuit het transitie monitoringsraamwerk kunnen we nog de volgende aanbevelingen uitspreken voor het laatste half jaar van haar bestaan. Op basis van het drieluik *Lagen* is het in deze fase belangrijk om op de samenhang tussen de drie lagen project, programma en maatschappij te letten. Vooral de verbinding van de richting, die het programma nastreeft, in dit geval Metropolitane Landbouw met de maatschappelijke richting is nu van belang. Door het wervend neerzetten van Metropolitane Landbouw en het in discussie gaan met stakeholders⁷ kan de maatschappelijke basis van de visie Metropolitane Landbouw versterkt worden.

⁷ We zien dit nu al gebeuren. Zo nam TransForum bijv. actief deel aan de actuele publieke discussie rond grootschalige productievormen in maart/april 2010.

Op basis van het drieluik *Blikken* is een aanbeveling om stakeholders de manier van kijken en denken van Metropolitane Landbouw te laten beleven. Geef hen, als het ware, een bril waardoor hun waarneming een nieuwe kleur krijgt, en hun handelen in de toekomst mede gericht kan worden.

Referenties

- Batie, S.S. (2008) *Wicked Problems and Applied Economics* in American Journal of Agricultural Economy (90) 5, pp. 1176-1191.
- Bernard, H. R. (2006) *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Alta Mira Press: Oxford.
- Blonk, H. (forthcoming) “*Meten van duurzame prestaties van nieuwe initiatieven*”
- Diepenmaat, H. (1997) *Trinity, model-based support for multi-actor problem solving*, PhD Thesis Universiteit van Amsterdam.
- Diepenmaat, H. & M. Taanman (2009) *Transitiemonitoring [Slag 4]*. DRIFT. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Diepenmaat, H (2009a) *Multi-actor procesmanagement, een praktische introductie*. Uitgave Leren voor Duurzame Ontwikkeling.
- Diepenmaat, H. (2009b) *Een filosofie van de maatschappelijke praktijk*. Deel 1 serie Samenleving in perspectief. Uitgeverij Parthenon.
- Diepenmaat, H. (forthcoming) *Werkboek Multi-actor procesmanagement*. Deel 4 serie Samenleving in perspectief. Uitgeverij Parthenon.
- Geels, F., Elzen, F., Berkers, E., Leeuwis, C. en B. van Mierlo (2008) *Historische en hedendaagse systeem-innovaties in de glastuinbouw en varkenshouderij: een innovatie-sociologische analyse. Eindrapport voor het TransForum project: 'Historical and future transitions in agriculture and food'*. TransForum, Zoetermeer.
- Henneman, P. (2007) *Scherp Kijken. Gericht Navigeren. Transitiemonitoring TransForum. Eerste iteratieslag*. DRIFT. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Loorbach, D. (2007) *Transition Management. New mode of governance for sustainable development*. International Books: Utrecht.
- Metroag Innoversity (2010a) *Re-Imagining Urban systems: Towards a vision of metropolitan agriculture, a working paper of the metropolitan agriculture innoversity*. (Versie januari 2010)
- Metroag Innoversity (2010b) *The metropolitan agriculture innoversity. How can agriculture contribute to sustainable development of cities*. TransForum/Reos.
- Peterson, H.C. (2009) *Transformational supply chains and the 'wicked problem' of sustainability: aligning knowledge, innovation,*

entrepreneurship, and leadership Journal on Chain and Network Science, 9(2)

Regeer, B.J. (2009) *Making the invisible visible. Analysing the development of strategies and changes in knowledge production to deal with persistent problems in sustainable development*. PhD Thesis Vrije Universiteit Amsterdam.

Rotmans, J. (2003) *Transitiemanagement. Sleutel voor een duurzame samenleving*. Van Gorkum: Assen.

Rotmans, J. (2005) *Maatschappelijke innovatie. Tussen droom en werkelijkheid staat complexiteit*. Oratie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Rotmans, J. (2010) *Transitieagenda voor Nederland. Investeren in duurzame innovatie*. KSI/DRIFT Erasmus Universiteit Rotterdam.

Sondeijker, S. (2009) *Imagining Sustainability. Methodological building blocks for transition scenarios*. Optima Grafische Communicatie, Rotterdam.

Stichting InnovatieNetwerk Transitie Duurzame Landbouw (2003) *Knowledge Network Transition Sustainable Agriculture*. Bsik Project Plan, Renswoude.

Taanman, M. (2010 forthcoming) *Looking for Transitions: a monitoring approach for transition programmes*, Erasmus Universiteit Rotterdam.

TransForum (2009a) *Jaarverslag 2008*. TransForum: Zoetermeer.

TransForum (2009b) *Brondocument Duurzame Delta Landbouw* (Versie mei 2009)

TransForum (2010a) *Boodschappen en Positioneringsstatement*.

TransForum (2010b) *Brondocument Metropolitane Landbouw* (Versie januari 2010)

Van Raak, R. & J. de Haan (forthcoming) *Healthcare in transition*, in Broerse, J. & J. Grin (eds.) *Towards System Innovations in Health Systems. Understanding Historical Evolution, Innovative Practices and Opportunities for a Transition in Healthcare*. KSI/Routledge

Wittmayer, J., Diepenmaat, H. & S. Mager (2009) *Transitiemonitoring 2008-2009 ten behoeve van TransForum*. DRIFT. Erasmus Universiteit Rotterdam, TransForum.

Wittmayer, J., Bressers, N. & H. Diepenmaat (2009) *Sturen op duurzame mobiliteit! Transitie monitoring bij Transumo*. DRIFT. Erasmus Universiteit Rotterdam, Transumo.

Wittmayer, J., Diepenmaat, H. & S. Mager (2010) *Metropolitane Landbouw vergeleken. Transitie monitoring TransForum 2009-2010*. DRIFT. Erasmus Universiteit Rotterdam, TransForum.

Xplorelab, TU Delft, Havenbedrijf Rotterdam, Gemeente Westland en TransForum (2009) *Zoektocht naar de agrobasis van het Mainport-Greenport complex. Verslag excursie 18 september 2009*. Provincie Zuid Holland, TransForum.

Bijlage A - Schriftelijke bronnen

1. Twee zogenoemde brondocumenten in de versie van 05/2009 en 01/2010 waarin aspecten van Metropolitan Landbouw uitgeschreven zijn (TransForum 2009b, TransForum 2010b)
2. Een working paper van de Metropolitan Agriculture Innoversity in de conceptversie van 01/2010 waarin de verbinding tussen landbouw en metropool geanalyseerd worden. De titel is: "Re-Imagining Urban systems: Towards a vision of metropolitan agriculture". (Metroag Innoversity 2010a)
3. Een brochure van de Metropolitan Agriculture Innoversity waarin het concept van Metropolitan Landbouw maar ook de benadering van de Innoversity uitgelegd werd. (Metroag Innoversity 2010b)
4. De boodschappen en het positioneringstatement van TransForum. (TransForum 2010a)
5. Het jaarverslag 2008 welke ingaat op de ontwikkeling van TransForum gedurende het jaar 2008. De aandacht is op de visie DDL en de aanpak van gedeelde waarde ontwikkeling. (TransForum 2009a)

Bijlage B - Interviews

9 maart 2010, kantoor TransForum te Zoetermeer (door Julia Wittmayer)

Rik Eweg, Projectregisseur

Anne-Claire van Altvorst, Projectregisseur

PJ Beers, Wetenschappelijk Themacoördinator

Karin Andeweg, Junior Programma Manager

23 maart 2010, kantoor TransForum te Zoetermeer (door Julia Wittmayer en Henk Diepenmaat)

Lia Spaans, Zakelijk Manager

Sander Mager, Programma manager en Projectregisseur

Marco van Steekelenburg, Projectcoördinator Metropolitan Agriculture

Henk van Latesteijn, Algemeen Directeur